
ROZWÓJ TURYSTYKI I BEZPIECZEŃSTWO W TURYSTYCE

STANISŁAW PIEKARSKI

Akademia Wychowania Fizycznego Józefa Piłsudskiego w Warszawie

ORCID iD: 0000-0002-1440-8264

POLITYKA TURYSTYCZNA II RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ – PRÓBA PERIODYZACJI

TOURISM POLICY OF THE SECOND REPUBLIC OF POLAND –
ATTEMPT OF PERIODIZATION

Wstęp

Problematyka działalności turystycznej w latach 1918–1939, a więc w okresie odrodzenia państwa polskiego, nie doczekała się na razie monografii naukowej. Jest ona przeważnie bardzo skrótowo uwzględniana w szerszych opracowaniach dotyczących historii polskiej turystyki. Między innymi zagadnieniom tym poświęcili rozdziały lub fragmenty swoich książek tacy autorzy, jak: Zygmunt Filipowicz¹, Zbigniew Kulczycki², Władysław Krygowski³, Jan Gaj⁴ i Aleksander Chmiel⁵. Warto też wspomnieć o 27-stronicowym szkicu Wacława Odyńca⁶ opublikowanym w 1993 roku. Są też opracowania dotyczące wybranych problemów polskiej turystyki nawiązujące niekiedy do okresu międzywojennego. W tym miejscu można przywołać prace: Kazimierza Przeclawskiego⁷, Leszka Butowskiego⁸,

¹ Z. Filipowicz, *Zarys historii turystyki*, Zaoczne Studium Ekonomiki i Organizacji Turystyki, Wrocław 1963.

² Z. Kulczycki, *Zarys historii turystyki w Polsce*, Sport i Turystyka, Warszawa 1970.

³ W. Krygowski, *Zarys dziejów polskiej turystyki górskiej*, Sport i Turystyka, Warszawa 1973; idem, *Dzieje Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego*, PTTK „Kraj”, Kraków 1988.

⁴ J. Gaj, *Zarys historii turystyki w Polsce XIX i XX wieku*, Wydawnictwo AWF, Poznań 2001; idem, *Zarys historii turystyki w Polsce*, Wyższa Szkoła Ekonomiczna, Warszawa 2003; idem, *Dzieje turystyki w Polsce*, Almamater Wyższa Szkoła Ekonomiczna, Warszawa 2006.

⁵ A. Chmiel, *Turystyka w Polsce w latach 1945–1989*, Almamater Wyższa Szkoła Ekonomiczna, Warszawa 2007.

⁶ W. Odyniec, *Z dziejów polskiej turystyki od XVI wieku do roku 1939*, Gdańsk 1993.

⁷ K. Przeclawski, *Człowiek a turystyka. Zarys socjologii turystyki*, Albis, Kraków 1996.

⁸ L. Butowski, *Organizacja turystyki w Polsce. Przegląd struktur*, Agencja Promocji Turystyki „Mart”, Warszawa 1998.

Zenona Błądka⁹, Adama Izydorczyka¹⁰, Piotra Masiukiewicza¹¹, Włodzimierza Reczka¹², Jerzego Boguckiego¹³, Romana Góreckiego¹⁴, Romana Łazarka¹⁵, Tadeusza Łobożewicza¹⁶ czy Kazimiery Grabowieckiej¹⁷.

W zasadzie prawie wszyscy autorzy, pisząc o działalności turystycznej w okresie międzywojennym, korzystali – w węższym lub szerszym kontekście – z tych samych źródeł. Ich podstawowa wiedza pochodziła z artykułów, analiz i opracowań Mieczysława Orłowicza (1881–1959), który po odzyskaniu niepodległości przez 13 lat odpowiadał w polskim rządzie za rozwój i popularyzację turystyki. Swoje prace Orłowicz zamieszczał sukcesywnie w takich czasopismach, jak: „Roboty Publiczne”¹⁸, „Przegląd Turystyczny”¹⁹, „Ziemia”²⁰, „Turysta”²¹, „Wychowanie Fizyczne”²². Nie bez znaczenia są też jego wspomnienia wydane w 1970 roku²³. Niestety ten ważny dokument dotyczy tylko „połowy” jego życia. Autor zmarł bowiem, zanim swoje wspomnienia doprowadził do wybuchu I wojny światowej. Charakter dokumentacji turystycznej Polski międzywojennej mają też jego niepublikowane wspomnienia przechowywane w dziale rękopisów Biblioteki Narodowej²⁴. Są to na ogół krótkie, proste notatki będące lapidarną formą zapisu zaistniałych wówczas faktów i wydarzeń. Niekiedy wzbogaca je krótki, bardzo osobisty komentarz.

Druga ważna osoba publiczna związana urzędowo z turystyką okresu międzywojennego to płk Aleksander Bobkowski. Ten żołnierz zawodowy WP był m.in. współzałożycielem Polskiego Związku Narciarskiego i Wojskowego Klubu Wioślarskiego w Warszawie. Najpierw w październiku 1930 roku powierzono mu funkcję dyrektora Okręgowych Kolei w Krakowie, a następnie – w styczniu 1934 roku – etat sekretarza stanu w Ministerstwie Komunikacji. Ta ostatnia posada była związana z odpowiedzialnością za rozwój polskiego ruchu turystycznego. Bobkowski w okresie swojego urzędowania dość często wypowiadał się na łamach gazet stołecznych, gdzie poruszał aktualne kwestie związane z polityką rządu w sferze turystycznej. Wiele lat później – w roku 1980 – opublikował wspomnienia pod znanym tytułem *Turystyka Rzeczypospolitej*²⁵. Znalazło się w nich sporo

⁹ Z. Błądek, T. Tulibacki, *Dzieje krajowego hotelarstwa (od zajazdu do współczesności)*, Albus–Palladium Architektki, Poznań–Warszawa 2003.

¹⁰ A. Izydorczyk, *Organizacja turystyki w Polsce*, Instytut Turystyki, Warszawa 1975.

¹¹ P. Masiukiewicz, *Organizacja turystyki w Polsce*, PTTK „Kraj”, Warszawa 1986.

¹² W. Reczek, *Model organizacyjny turystyki w Polsce*, Sport i Turystyka, Warszawa 1977.

¹³ J. Bogucki, *Problemy kształcenia kadr w zakresie turystyki i rekreacji*, „Biuletyn Informacyjny Instytutu Turystyki” 1988, 3.

¹⁴ R. Górecki, *Kształcenie kadr turystycznych na poziomie średnim*, „Biuletyn Informacyjny Instytutu Turystyki” 1988, nr 3.

¹⁵ R. Łazarek, *Systemy organizacyjne turystyki*, SGPiS, Warszawa 1967.

¹⁶ T. Łobożewicz, *Propedeutyka turystyki*, Wydawnictwo AWF, Warszawa 1997.

¹⁷ K. Grabowiecka, *Turystyka i krajoznawstwo w szkole*, „Wychowanie Fizyczne i Higiena Szkolna” 1985, 10.

¹⁸ M. Orłowicz, *Organizacja turystyki i sportu w Polsce*, „Roboty Publiczne” 1919, 5.

¹⁹ Idem, *Rząd a turystyka*, „Przegląd Turystyczny” 1925, 1.

²⁰ Idem, *Turystyka w Polsce w 1921 roku*, „Ziemia” 1922, 3.

²¹ Idem, *Zadania turystyki polskiej*, „Turysta” 1927, 1–2.

²² Idem, *Organizacja turystyki w Polsce*, „Wychowanie Fizyczne” 1933, 10.

²³ Idem, *Moje wspomnienia turystyczne*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków 1970.

²⁴ Idem, *Wspomnienia*, maszynopis, Dział Rękopisów Biblioteki Narodowej, akc. 537 i 538.

²⁵ A. Bobkowski, *Turystyka Rzeczypospolitej (wspomnienia)*, „Problemy Turystyki” 1980, 3.

informacji o polskiej racji stanu w sferze działalności turystycznej, zauważonych przez badaczy historii turystyki.

Dużą popularnością wśród powojennych badaczy historii polskiej turystyki cieszyły się też prace Mieczysława Fularskiego, zajmującego się głównie turystyką w kontekście gospodarki narodowej i polskiej polityki zagranicznej²⁶. Można tu również wymienić opracowania takich autorów, jak: gen. Mariusz Zaruski²⁷, Wanda Prażmowska-Ivanka²⁸, Kazimierz Karpiński²⁹, Stanisław Leszczycki i Henryk Mianowski³⁰.

Ważnym źródłem wiedzy o turystyce międzywojennej są też wszelkiego rodzaju dokumenty opracowane przez różne resorty, stowarzyszenia, organizacje, komisje i zespoły zajmujące się problematyką turystyki i krajoznawstwa w tamtym okresie. Przeważnie były to sprawozdania, analizy, postulaty, zestawienia, a nawet projekty ustaw o turystyce. W pierwszym rządzie można tu wymienić takie materiały i dokumenty, jak: *Sprawozdanie Komisji Międzyministerialnej do zbadania zagadnień turystyki 1928–1931*, *Zarys Ustawy o Popieraniu Turystyki z 1931 roku*, opracowanie pt. *Dwa lata Ligi Popierania Turystyki*, *Sprawozdanie z działalności LPT od 15.07.1935 do 30.10.1937 roku oraz Protokół zjazdu w sprawie popierania turystyki, odbytego w Warszawie 7 marca 1931 roku*. Jest rzeczą zastanawiającą, że żaden z polskich autorów nie korzystał dotychczas z opracowania powstałego w połowie 1932 roku w Ministerstwie Robót Publicznych, a przechowywanego dziś w Centralnym Archiwum Wojskowym (CAW) w Rembertowie. Broszura liczy 130 stron i nosi tytuł *Zagadnienie turystyki w Polsce*³¹. Zawiera ona ocenę polskiej turystyki na tle międzynarodowego ruchu turystycznego w latach 1918–1932.

Historycy turystyki korzystali natomiast chętnie z informacji znajdujących się w artykułach zamieszczanych w ukazujących się wówczas gazetach i czasopismach turystycznych, takich jak: „Przegląd Turystyczny”, „Turizm Polski”, „Turystyka w Polsce”, „Turysta”, „Wierchy”, „Ziemia”, „Taternik”, „Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego”, „Turysta Polski”, „Wiadomości Krajoznawcze i Turystyczne”, „Wieści Krajoznawcze i Turystyczne”, „Biuletyn Informacyjny ORBIS”, „Biuletyn Komisji Studiów Ligi Popierania Turystyki”, „Komunikaty Studium Turyzmu Uniwersytetu Jagiellońskiego” itp. Niektórzy badacze, jak np. Włodzimierz Reczek, przy ocenie zjawisk turystycznych okresu międzywojennego stosowali kryteria polityczne, starając się dyskredytować niektóre poczynania obozu tzw. sanacji.

Celem niniejszego artykułu jest zaprezentowanie stanu badań nad turystyką okresu międzywojennego oraz dokonanie analizy polityki turystycznej państwa polskiego w latach 1918–1939. Efektem wykonanej pracy jest próba periodyzacji polskiej turystyki

²⁶ M. Fularski, *Turystyka jako dział gospodarki narodowej*, Polskie Biuro Podróży Orbis, Warszawa 1935; idem, *Zagadnienie ruchu turystycznego*, Główna Księgarnia Wojskowa, Warszawa 1935; idem, *Polska w międzynarodowym ruchu turystycznym*, Drukarnia S. Krakowskiego, Warszawa 1937; idem, *Aktualne problemy turystyki zagranicznej*, Prace Studium Turyzmu, Warszawa 1938; idem, *Propaganda turystyki*, [b.n.w.], Warszawa 1939.

²⁷ M. Zaruski, *Na bezdrożach tatrzańskich*, [b.n.w.], Warszawa 1923.

²⁸ W. Prażmowska-Ivanka, *Wczasy ludzi miasta*, Instytut Spraw Społecznych, Warszawa 1937.

²⁹ K. Karpiński, *Jak organizować wycieczki*, Orbis, Warszawa 1938.

³⁰ S. Leszczycki, H. Mianowski, *Potrzeby ruchu uzdrowiskowo-letniskowego w Karpatach Wschodnich*, Izba Przemysłowo-Handlowa, Kraków 1934.

³¹ Kserokopia w posiadaniu autora.

rozpatrywanego okresu, z uwzględnieniem celów stawianych w tym czasie działalności turystycznej przez Rząd Polski i centralnie podejmowanych działań. Do napisania artykułu wykorzystano dokumenty i materiały przechowywane w CAW oraz przedwojenne i powojenne opracowania naukowe z obszaru historii turystyki polskiej. Przydatne okazały się też relacje i wspomnienia osób pracujących w tym czasie w resortach odpowiedzialnych za popularyzację działalności turystycznej w społeczeństwie polskim. Analizie krytycznej poddano również sporą liczbę artykułów prasowych, których autorzy w sposób bezpośredni lub pośredni w aspektach historycznych zajmowali się tym obszarem życia społecznego.

Okres organizacyjno-strukturalny (pionierski) 1918–1924

Historia polskiej turystyki okresu międzywojennego oficjalnie rozpoczęła się 1 lipca 1919 roku, kiedy to wzorem Francji i Austrii przy polskim Ministerstwie Robót Publicznych powołano Referat Turystyki. Jego kierownikiem został wspomniany wcześniej Mieczysław Orłowicz (1881–1959). Etat referatu składał się z tylko jednego pracownika. W 1920 roku komórka została wzmocniona etatem sekretarki, a w lutym 1929 roku do składu kadrowego zespołu włączono drugiego referenta. W takim stanie osobowym Referat Turystyki istniał do chwili likwidacji Ministerstwa Robót Publicznych, co miało miejsce 1 lipca 1932 roku.

Środki finansowe, jakimi dysponował referat w pierwszych latach istnienia, były symboliczne. W 1919 roku przyznano mu 70 tysięcy marek polskich, co było równoznaczne kwocie 110 dolarów. W 1920 roku wskaźnik ten wynosił 210 dolarów, a w roku 1924 referat nie otrzymał żadnych subwencji. Łącznie w latach 1919–1923 dotacje państwa na turystykę wyniosły 17 400 franków szwajcarskich³².

Lata 1919–1923 Mieczysław Orłowicz nazwie później kontynuacją okresu „pionierskiego”. Przede wszystkim był to czas tworzenia pierwszych państwowych i regionalnych programów, planów i koncepcji. W głównej roli występował oczywiście Referat Turystyki. Już w kilka dni po jego utworzeniu Orłowicz przedstawił program organizacji i popularyzacji turystyki w Polsce na najbliższe lata³³. Oczywiście zaproponowany dwudziestopunktowy plan pracy ministerstwa był nadzwyczaj ambitny. Znalazły się w nim m.in. działania inwestycyjne takie jak budowa dworców i kolei, wznoszenie hoteli, domów wycieczkowych, zakładów gastronomicznych i stacji klimatycznych oraz subwencjonowanie towarzystw turystycznych i krajoznawczych. Bardzo szybko życie zweryfikowało ten nieco utopijny program. Był to bowiem okres bardzo trudny dla wszystkich. Stan wojenny skończył się przecież dopiero wiosną 1921 roku. Najważniejszym celem działalności turystycznej okazała się animacja ruchu turystycznego i włączenie turystyki do akcji scalania społeczeństwa. Chodziło o zatarcie różnic spowodowanych życiem przez ponad 100 lat pod zaborami trzech państw, które nawet prowadziły między sobą wojny. Do 1918 roku szansa podróży np. mieszkańców Kresów Wschodnich po Wielkopolsce w zasadzie nie istniała. Orłowicz w związku z tą sprawą w jednym z artykułów napisał: „Pierwsze

³² Z. Kulczycki, *Zarys historii...*, op. cit., s. 120.

³³ M. Orłowicz, *Organizacja turystyki i sportu...*, op. cit., s. 51.

zadanie wewnętrzne turystyki to zbliżanie mieszkańców różnych dzielnic i zaznajamianie społeczeństwa z własnym krajem³⁴. Turystyce przypadła więc wdzięczna rola kulturowego jednoczenia wszystkich polskich regionów.

Jest rzeczą charakterystyczną, że już w tym pierwszym okresie kształtowania się polskiej polityki społecznej do branży turystycznej zaliczać zaczęto niektóre „pokrewne” dziedziny sportu. Za bezpośrednio związane z turystyką Orłowicz uznawał takie gałęzie rekreacji, jak: narciarstwo, kolarstwo, wioślarstwo, żeglarstwo, kajakerstwo i automobilizm. Według niego pośrednie związki z turystyką miały mieć też takie konkurencje, jak: tenis ziemny, lekkoatletyka, łyżwiarstwo, saneczkarstwo, pływanie, piłka siatkowa, koszykowa i nożna³⁵.

Jak napisano w programie działalności referatu: „Sprawy turystyki nie da się odłączyć od spraw popierania organizacji życia sportowego, a przede wszystkim zawodów sportowych”³⁶. Z opinią Orłowicza korespondowały też wypowiedzi innych organizatorów aktywności rekreacyjnej Polaków. Henryk Szatkowski w 1920 roku na forum „Przeglądu Turystycznego” napisał: „Ruch turystyczny we wszystkich swoich gałęziach i odnogach jest tylko jedną z dziedzin ogólnego ruchu, obejmowanego pod nazwą życia fizycznego lub kultury fizycznej narodu i społeczeństwa”³⁷. Związki turystyki ze sportem podkreślał też w swoich artykułach płk dr Władysław Osmólski, w okresie międzywojennym znany propagator aktywności fizycznej młodzieży polskiej³⁸.

W latach 1919–1923 podjęto także pionierskie prace organizacyjne związane m.in. z pilotowaniem pierwszych zjazdów środowiskowych i tworzeniem struktur turystyczno-krajoznawczych. W tym miejscu warto odnotować I Zjazd Polskich Towarzystw Turystycznych, Krajoznawczych i Narciarskich, zorganizowany w dniach 10–11 października 1919 roku w Krakowie. Na spotkaniu tym omówiono całokształt spraw związanych z rozwojem turystyki w Polsce, podzielono kompetencje między poszczególnymi stowarzyszeniami turystycznymi, zgłoszono szereg postulatów administracyjnych niezbędnych do rozwoju ruchu turystycznego, wreszcie powołano Komitet Organizacyjny Związku Towarzystw Turystycznych w Polsce. Ważnym wydarzeniem było też zorganizowanie dwóch konferencji międzyministerialnych. Pierwsza odbyła się już w 1919 roku. Jej celem miało być powołanie stałej międzyresortowej komisji do spraw turystyki. Do tego jednak nie doszło, głównie ze względu na toczącą się wojnę. Decyzję o powołaniu takiej komisji podjęto dopiero na drugiej konferencji międzyministerialnej, która odbyła się pod koniec 1923 roku. W tym samym czasie Ministerstwo Robót Publicznych zdecydowało się utworzyć przy każdej okręgowej (wojewódzkiej) dyrekcji robót publicznych etat referenta do spraw turystyki. Warto też odnotować powstanie w 1922 roku Polskiego Biura Podróży „Orbis”. W okresie „pionierskim” nie podjęto żadnych działań zmierzających do uruchomienia

³⁴ Idem, *Zadania turystyki polskiej*, op. cit., s. 2.

³⁵ Idem, *Moje wspomnienia...*, op. cit., s. 564.

³⁶ *O istocie krajoznawstwa*, „Wieści Krajoznawcze i Turystyczne” 1934, 10–12, s. 10.

³⁷ H. Szatkowski, *Turystyka młodzieży akademickiej*, „Przegląd Turystyczny” 1920, 2, s. 11.

³⁸ W. Osmólski, *Wycieczki i ruch turystyczny młodzieży*, „Wychowanie Fizyczne” 1935, 3–4, s. 124.

turystyki przyjazdowej do Polski, słusznie uważając, że nasz kraj nie jest jeszcze do tego należycie przygotowany.

Okres krajoznawczo-oświatowy 1924–1927

Za koniec okresu „pionierskiego” można uznać utworzenie w 1924 roku Międzyministerialnej Komisji Turystycznej. Pełniła ona funkcje doradcze w stosunku do Ministerstwa Robót Publicznych³⁹. Wkrótce odpowiednikami tej komisji przy urzędach wojewódzkich stały się Wojewódzkie Komitety Turystyczne, których głównym zadaniem było nie tylko podniesienie poziomu działalności turystycznej w Polsce, ale i spowodowanie ogólnej poprawy warunków podróżowania⁴⁰. W 1924 roku powstały też referaty przy Wojewódzkich Zarządach Dróg Publicznych⁴¹. Ten moment można więc uznać za prawdziwy początek zainteresowania się polskiego rządu problematyką polityki turystycznej. Przy czym od razu trzeba nadmienić, że nowy etap w rozwoju turystyki wiązał się przede wszystkim ze stawianiem przed nią celów poznawczo-oświatowych. W takich okolicznościach na plan pierwszy wysunęło się krajoznawstwo. Ono miało być podstawą edukacji turystycznej społeczeństwa polskiego. Zdaniem ekspertów okresu międzywojennego krajoznawstwo było ruchem społecznym zmierzającym do „szerzenia wśród społeczeństwa dorosłego i młodzieży znanstwa kultury i przyrody kraju rodzinnego przez wszechstronne poznanie środowiska, regionów i kraju oraz rozwijanie przywiązania do stron rodzinnych”⁴².

Lata 1924–1927 to okres mniej lub bardziej udanych prób wzniesienia powszechnych akcji zwiedzania Polski. Między innymi udało się zainicjować akcję „Poznaj swój kraj” w środowiskach robotników, studentów, młodzieży szkolnej, organizacji społecznych i wojska. W 1926 roku w Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego powołano do życia międzydepartamentową komisję do spraw turystyczno-krajoznawczych, której głównym zadaniem była opieka nad szkolnym ruchem wycieczkowym⁴³. W artykule przygotowanym pod koniec 1926 roku Orłowicz napisał: „Nie wszystko u nas zostało odkryte, zbadane i opisane. Przez tyle dziesiątek lat odłogiem leżała polska praca krajoznawcza, a to jest przecież podwalina dla turystyki krajowej”⁴⁴.

Lata 1924–1927 to także wzmożony okres wyznaczania szlaków i ścieżek turystycznych. Akcja ta szczególnie mocno była widoczna w działalności Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego⁴⁵. Całość koncepcji szlaków oparto około 1924 roku na projekcie Kazimierza Sosnkowskiego przeprowadzenia Głównego Szlaku Beskidzkiego, wiodącego przez najbardziej malowniczą część gór. Warto też wspomnieć o szlaku wytyczonym

³⁹ M. Orłowicz, *Organizacja państwowej opieki nad turystyką w Polsce*, „Ziemia” 1926, 8, s. 122–124.

⁴⁰ Idem, *Zadania turystyki polskiej*, op. cit., s. 2.

⁴¹ Z. Kulczycki, *Zarys historii...*, op. cit., s. 121.

⁴² *O istocie krajoznawstwa*, op. cit., s. 1.

⁴³ M. Orłowicz, *Moje wspomnienia...*, op. cit., s. 583.

⁴⁴ *O istocie krajoznawstwa*, op. cit., s. 2.

⁴⁵ W. Goetel, *Roboty w górach PTT w roku 1924 i program robót na rok 1925*, „Przegląd Turystyczny” 1925, 2, s. 8.

w 1925 roku przez Orłowicza w Beskidach Wschodnich⁴⁶. Równoległe z akcją wytyczania tras turystycznych coraz głośniej zaczęto też mówić o konieczności uruchomienia bardziej zdecydowanych działań na rzecz ochrony przyrody. Co prawda ogólnopolska akcja pod nazwą „Chrońmy Ojczystą Przyrodę” została zapoczątkowana w 1926 roku, ale już wcześniej przeprowadzono kilka spektakularnych działań, wśród których w pierwszej kolejności wymienić trzeba opracowanie w 1924 roku koncepcji utworzenia Tatrzańskiego Parku Narodowego. W 1925 roku Rada Ministrów powołała Państwową Radę Ochrony Przyrody przy Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. W 1927 roku ukazała się książka Aleksandra Janowskiego pt. *Chrońmy ojczystą przyrodę*, traktowana w charakterze podręcznika dla placówek oświatowych⁴⁷. W latach 1924–1927 wydano też ponad 100 przewodników krajoznawczych, będących formą „popularyzacji poszczególnych zakątków kraju”⁴⁸. Ważną rolę odegrała wydana w 1924 roku książka Alfreda Berga pt. *Wycieczki krajoznawcze*, zawierająca także część metodologiczną⁴⁹. W 1925 roku Ministerstwo Komunikacji rozpoczęło kolportowanie opracowanych przez swoich urzędników afiszy i broszur krajoznawczo-propagandowych i przewodników kolejowych⁵⁰. Akcja wydawnicza wspierana była m.in. zwiększoną intensywnością organizacji kursów przewodnickich. Należy także odnotować, że w 1925 roku podjęto trud promocji turystycznej Polski poza granicami kraju. Zdaniem Orłowicza akcję tę można było rozpocząć, „kiedy poprawiły się stosunki hotelarskie i komunikacyjne w Polsce”⁵¹.

Warto również wspomnieć, że w okresie „krajoznawczym” powstało też kilkanaście ogólnopolskich i regionalnych organizacji turystyczno-krajoznawczych. W pierwszej kolejności wymienić można: Polski Touring Club (1925 rok), Podolskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze (1925 rok), Wołyńskie Towarzystwo Krajoznawcze (1927 rok), Związek Akademickich Kół Miłośników Krajoznawstwa (1926 rok) czy Polski Związek Żeglarski (1925 rok).

W latach 1924–1927 funkcjonowała przy Ministerstwie Robót Publicznych wspomniana wcześniej Międzyministerialna Komisja Turystyczna, w której posiedzeniach brali udział delegaci dziewięciu ministerstw zainteresowanych pośrednio lub bezpośrednio sprawami turystyki i krajoznawstwa.

Oczywiście zarówno w okresie „pionierskim”, jak i „krajoznawczym” Referat Turystyki w miarę możliwości wspierał podejmowane wówczas inwestycje turystyczne. Między innymi z funduszy interwencyjnych Ministerstwa Robót Publicznych w 1924 roku dofinansowano budowę schroniska na Hali Gąsienicowej, a trzy lata później wznoszenie podobnego budynku w Dolinie Pięciu Stawów.

⁴⁶ Z. Kulczycki, *Zarys historii...*, op. cit., s. 70–71.

⁴⁷ A. Janowski, *Chrońmy ojczystą przyrodę*, [b.n.w.], Warszawa 1927.

⁴⁸ Z. Kulczycki, *100 lat społecznej turystyki w Polsce*, Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze, Warszawa 1973, s. 51.

⁴⁹ A. Berg, *Wycieczki krajoznawcze*, Książnica Harcerstwa i Kultury Fizycznej, Warszawa 1924.

⁵⁰ M. Orłowicz, *Moje wspomnienia...*, op. cit., s. 583.

⁵¹ Ibidem.

Okres wychowawczy 1927–1932

Bardzo ważny w historii polskiej turystyki okresu międzywojennego okazał się rok 1927. Rok wcześniej miał miejsce tzw. przewrót majowy, który unaoczniał, że część oficerów Wojska Polskiego z Józefem Piłsudskim na czele uznała bieg spraw państwowych za zmierzający w owym czasie w niewłaściwym kierunku. Stąd podjęta próba „uzdrowienia” państwa polskiego, m.in. przez włączenie większej części społeczeństwa i jego instytucji do realizacji ważnych dla kraju procesów społecznych, politycznych i gospodarczych.

Dla polityki turystyczno-krajoznawczej niezwykle ważne było utworzenie w 1927 roku Państwowego Urzędu Wychowania Fizycznego i Przynależenia Wojskowego (PUWF i PW). Ta zdominowana przez wojskowych instytucja rządowa dysponowała nie tylko dziewięciomilionowym rocznym budżetem, ale i strukturami organizacyjnymi sięgającymi najniższych ogniw zarządzania państwem. W kręgu zainteresowań tej instytucji oprócz wychowania fizycznego, przynależenia wojskowego, sportu i rekreacji znalazła się też działalność turystyczno-krajoznawcza. Zdaniem Orłowicza urząd w sposób szczególny interesował się działaniami sportu pozostającymi w związku z turystyką, takimi jak: narciarstwo, wioślarstwo, kajakarstwo i żeglarstwo⁵².

Z chwilą powołania PUWF i PW miało nastąpić nie tylko zogniskowanie procesu zarządzania turystyką, ale i zdynamizowanie dotychczasowej działalności. W założeniu pomysłodawców z kręgów rządowych turystyka i krajoznawstwo miały stać się elementem wychowawczym, skutkującym prezentacją określonych postaw i zachowań społecznych wobec państwa, narodu, obronności itp. W jednym z oficjalnych dokumentów powstałych w 1929 roku napisano, że turystyka „winna stać się podstawą pracy oświatowo-wychowawczej we wszystkich środowiskach miast i wsi”⁵³. Temu procesowi oddziaływań wychowawczych miały podlegać zarówno osoby dorosłe, jak i dzieci oraz młodzież⁵⁴.

W 1927 roku nastąpiło też znaczące zaktywizowanie działalności organizacyjnej Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego. Dobrym tego wyrazem było zorganizowanie I Zjazdu Młodzieży Krajoznawczej w Poznaniu, na którym m.in. uchwalono, że młodzież polska będzie się każdego roku spotykać w ramach zlotów krajoznawczych. Dopelnieniem tego spotkania było przeprowadzenie – również w Poznaniu – w lipcu 1929 roku Ogólnopolskiego Kongresu Krajoznawczego.

Bardzo ważnym wydarzeniem w życiu społeczno-kulturalnym Polski było także zorganizowane w dniach 2–3 kwietnia 1927 roku z inicjatywy Ministerstwa Robót Publicznych II Zjazdu Delegatów Towarzystw Turystycznych, Krajoznawczych i Narciarskich w Warszawie. Przybyłe do stolicy gremium powołało do życia Polski Związek Towarzystw Turystycznych. Prezesem związku został wybrany działacz ludowy – poseł Stanisław

⁵² Ibidem, s. 583–584.

⁵³ Z. Kulczycki, *100 lat społecznej...*, op. cit., s. 53.

⁵⁴ Centralne Archiwum Wojskowe (CAW), Akta Państwowego Urzędu Wychowania Fizycznego i Przynależenia Wojskowego, sygn. I.300.69.61, Założenia programowe działalności turystyczno-krajoznawczej.

Osiecki. Zjazd postulował również utworzenie Związku Propagandy Turystycznej Polski i Państwowej Rady Turystycznej⁵⁵.

Na kanwie ogólnopolskiej mobilizacji turystycznej w 1927 roku zainicjowano też proces powstawania Powszechnych Uniwersytetów Regionalnych, które popularyzowały idee regionalizmu polskiego przez działalność turystyczną. Miało to być „...budzenie prowincji polskiej do życia samodzielnego we wszystkich dziedzinach i rozkwit sił drzemiących dotychczas po rozmaitych ośrodkach kraju”⁵⁶. Z regionalizmem wiązano też „jednocześnie się Polski we wspólnych dążeniach i tworzenie szerokiego, ogólnopolskiego frontu kulturalno-gospodarczego”⁵⁷.

Od 1927 roku coraz mocniej akcentowano też zdrowotne aspekty uprawiania turystyki. Zaczęto ją wówczas postrzegać w kategoriach „siły i zdrowia”⁵⁸. Z problematyką „zdrowotności” wiązała się zapoczątkowana w tym samym czasie idea budowania i organizowania środowiskowych domów wypoczynkowych. Przykładem było środowisko nauczycielskie, które w systemie składkowym zbudowało okazały tego typu obiekt w Zakopanem. Po nauczycielach podobne obiekty wypoczynkowe w bardzo atrakcyjnych miejscowościach turystycznych zaczęły uruchamiać środowiska: wojska, policji, kolei państwowych, służby zdrowia itp.

Z pewnością spore znaczenie dla intensyfikacji działalności turystycznej i obarczania jej zadaniami wychowawczymi miało ożywienie gospodarcze w latach 1927–1928. Dość radykalnie wzrosły wówczas dotacje finansowe na turystykę, a państwo w takiej sytuacji chciało mieć wpływ na efektywność gospodarowania publicznymi środkami. I tak, jeśli w latach 1925–1927 wysokość rocznego kredytu Referatu Turystycznego wynosiła przeciętnie około 52 000 zł, to w roku budżetowym 1928/1929 kwota ta wyniosła 155 000 zł, w roku 1929/1930 – 190 000 zł, w roku 1930/1931 – 235 705 zł, a w roku 1931/1932 – 235 700 zł⁵⁹.

Począwszy od roku 1927 zaczęto też bardziej odważnie mówić i pisać o polskiej turystyce zagranicznej, i to w kontekście zarówno „przyjazdowym”, jak i „wyjazdowym”. To wtedy właśnie pojawiły się pierwsze artykuły zwracające uwagę na ujemny bilans płatniczy polskiej branży turystycznej. Chodziło o to, aby znaczenie gospodarcze turystyki – zwłaszcza przyjazdowej – radykalnie poprawić.

Na przełomie lat 20. i 30. coraz mocniej akcentowano potrzebę tzw. propagandy turystycznej. Pierwszy polski związek propagandy turystycznej powstał w 1928 roku w Toruniu. Dwa lata później rozpoczął działalność Związek Propagandy Turystycznej w Gdyni. W 1930 roku podpisana została umowa rządowa z „Orbisem”, która nakładała na to biuro obowiązek prowadzenia propagandy turystycznej. W 1932 roku w jednym z dokumentów Ministerstwa Robót Publicznych można było przeczytać: „Przy dzisiejszym stanie pracy organizacyjnej w Polsce uznać należy, z punktu widzenia turystyki, za najpilniejsze zadanie

⁵⁵ M. Zaruski, *Na bezdrożach tatrzańskich*, op. cit., s. 4–6.

⁵⁶ Z. Kulczycki, *100 lat społecznej...*, op. cit., s. 50.

⁵⁷ Ibidem.

⁵⁸ *Turystyka źródłem siły i zdrowia*, „Turysta” 1927, 5–6, s. 4–6.

⁵⁹ *Zagadnienie turystyczne w Polsce*, Broszura Ministerstwa Robót Publicznych, Warszawa 1932, s. 20.

w tej dziedzinie założenie Związków Propagandy Turystycznej w Warszawie, Poznaniu, Katowicach, Lwowie, Wilnie, Zakopanem i Łodzi, a dalej – po założeniu tych związków, stworzenie ich związku, jako organizacji ogólnokrajowej, która współdziałałaby z władzami państwowymi w propagandzie turystycznej Polski z zagranicą⁶⁰.

Pierwszym wielkim zamierzeniem propagandowym związanym z turystyką była akcja zwiedzania Powszechnej Wystawy Krajowej zorganizowanej w Poznaniu w roku 1929. Przedsięwzięcie to prezentować miało dorobek Polski z lat 1918–1928⁶¹. Niektórzy badacze uznali nawet tę akcję za poważny bodziec do ożywienia polskiego ruchu turystycznego⁶². Z pewnością była to spektakularna akcja turystyczna, z oczywistymi podtekstami patriotyczno-wychowawczymi.

Warto też wspomnieć o tym, że w 1927 roku zmierzała do zakończenia pracy założona w 1924 roku Międzyministerialna Komisja Turystyczna. Rok później gremium to zawiesiło działalność w związku z powołaniem 28 października 1928 roku przez prezesa Rady Ministrów Komisji Międzyministerialnej do zbadania zagadnień turystyki przy Ministerstwie Skarbu. Komisja ta funkcjonowała do maja 1931 roku, a jej główne wnioski były następujące:

1. Powołać przy Ministerstwie Robót Publicznych Urząd Turystyczny, liczący dziewięć etatów.
2. Uchwalić w polskim parlamencie ustawę w sprawie popierania turystyki⁶³.

Komisja przygotowała nawet projekt ustawy o popieraniu turystyki, liczący 15 paragrafów. Dokument ten przewidywał m.in. utworzenie stałych źródeł dochodowych na rzecz działalności turystycznej⁶⁴.

Być może wyżej wymienione postulaty zostałyby wcielone w życie, gdyby nie likwidacja w lipcu 1932 roku Ministerstwa Robót Publicznych. W ramach rządowej reorganizacji problematyka turystyczna znalazła się w obrębie zainteresowań Ministerstwa Komunikacji. Dokładnie – zajmował się nią powołany 1 sierpnia 1932 roku ośmioosobowy Wydział Turystyczny, kierowany przez Jerzego Grubiańskiego⁶⁵.

Okres ideowo-propagandowy 1932–1939

Wprowadzenie najważniejszego organu turystycznego państwa do struktur Ministerstwa Komunikacji bardzo szybko zaowocowało programowym włączeniem władz kolejowych do procesu dalszego aktywizowania działalności turystyczno-krajoznawczej. Już kilkanaście miesięcy później został zorganizowany propagandowy rajd turystyczny po Europie, w którym wzięło udział ponad 250 osób. Ministerstwo Komunikacji na tę okoliczność

⁶⁰ Ibidem.

⁶¹ *Co zobaczymy na Powszechnej Wystawie Krajowej*, „Żołnierz Polski” 1928, 19, s. 449–452.

⁶² W. Reczek, *Model organizacyjny turystyki...*, op. cit., s. 43.

⁶³ *Sprawozdanie Komisji Międzyministerialnej do zbadania zagadnień turystyki 1928–1931*, Warszawa 1931.

⁶⁴ *Projekt ustawy o popieraniu turystyki*, przygotowany przez Komisję Międzyministerialną przy Ministerstwie Skarbu, Warszawa 1931.

⁶⁵ M. Orłowicz, *Organizacja turystyki w Polsce*, op. cit., s. 363.

przydzieliło podróżnikom specjalnych 10 wagonów osobowych, wagon bagażowy i wagon „natryskowo-kąpielowy”⁶⁶. Można nawet powiedzieć, że w akcji zwiększania przewozów turystycznych widziano szansę nie tylko na efektywniejsze wykorzystywanie taboru kolejowego, ale i na ożywienie całej gospodarki. Pierwszym, jak się później okazało bardzo dobrym, pomysłem władz kolejowych w sferze turystyki było wprowadzenie tzw. pociągów popularnych. Był to rodzaj „tanich linii kolejowych”, które głównie w celach turystycznych dowoziły Polaków w najbardziej atrakcyjne regiony kraju. Bardzo często pociągi popularne były też wykorzystywane do zapewnienia frekwencji imprezom propagandowo-politycznym organizowanych przy współdziałaniu oficjalnych czynników rządowych (zniżki na przejazdy – do 80% cen biletu).

Po roku 1932 zaczęto również dążyć do maksymalnej koncentracji organizacyjnej polskiej turystyki. Chodziło o to, aby każdy potencjalny turysta był zrzeszony w jakiejś organizacji turystycznej. Nie ceniono turystyki indywidualnej. Prawdopodobnie uważano, że przez związki i stowarzyszenia łatwiej będzie oddziaływać na turystów w kontekście zadań wychowawczych, a nawet ideologicznych państwa polskiego. Turystykę niezorganizowaną nazywano „dziką turystyką”. Turystykę zorganizowaną, „pilotowaną” przez organizacje i stowarzyszenia, traktowano w kategoriach „dobrych obyczajów turystycznych”⁶⁷.

W pierwszym numerze „Przeglądu Turystycznego” z 1933 roku napisano m.in.: „Należy wszystkimi siłami dążyć do tego, by upowszechnić w Polsce przekonanie o potrzebie przynależenia do jakiegoś stowarzyszenia turystycznego, skoro korzysta się ze szlaków, ze schronisk i stacji turystycznych. Musi się u nas kształtować kultura przynależności do stowarzyszeń”⁶⁸.

We wczesnych latach 30. zaczęto też coraz częściej organizować masowe, bardzo spektakularne imprezy turystyczne obliczone na udział nawet kilku tysięcy osób. Miały one być formą manifestacji politycznych, obrazujących nie tylko przywiązanie do rodzimych tradycji, ale i dumę ze wszystkiego, co polskie. Tą drogą oficjalne czynniki chciały rozwijać patriotyzm i utrwać gotowość poświęceń dla ojczyzny. Dobrym przykładem może tu być zorganizowany w 1933 roku „Ogólnopolski Splyw do Polskiego Morza”⁶⁹.

Termin spotkania wszystkich żeglarzy, kajakarzy, wioślarzy i motorowodniaków wyznaczono na 29 lipca 1933 roku. Następnego dnia cała kawalkada wodna miała ruszyć Wisłą w kierunku Gdyni. Akcją mieli zabezpieczać żołnierze Wojska Polskiego. W ekspresowym tempie opracowywano w tej kwestii stosowne rozkazy i zarządzenia. Załogi wojskowe mogły na czas splywu uzyskać urlopy okolicznościowe, podobnie jak pracownicy zakładów i urzędów cywilnych⁷⁰.

Najwcześniej rozpoczęli splyw wodniacy mieszkający na odległych krańcach Rzeczypospolitej. Jedna z załóg wyruszyła na trasę już 10 lipca 1933 roku. Uczestnicy splywu

⁶⁶ CAW, Akta Gabinetu MSWojsk., sygn. I.300.1.523, Notatka Ministerstwa Komunikacji przesłana do Ministerstwa Spraw Wojskowych z dnia 10 kwietnia 1934 roku.

⁶⁷ H. Jasiński, Z. Grabowski, *Dobre obyczaje turystyczne*, „Przegląd Turystyczny” 1933, 3, s. 1–3.

⁶⁸ *Bezdroża dzikiej turystyki*, „Przegląd Turystyczny” 1933, 1, s. 1.

⁶⁹ *Przez Polskę do morza*, „Polska Zbrojna” 1933, 167, s. 9.

⁷⁰ *Wielki splyw do morza polskiego*, „Polska Zbrojna” 1933, 188, s. 9.

mieli szansę przewożenia swego sprzętu do Warszawy nieodpłatnym transportem kolejowym. Na starcie w stolicy zameldowało się 917 jednostek pływających, wśród których było 67 łodzi sportowych, 23 żaglówki i 2 motorówki. Łącznie na Wiśle w stolicy znalazło się 1858 osób w wieku od 6 do 61 lat⁷¹. W czasie trwania spływu dołączali do nich kolejni „wodniacy”. Liczebnie zdecydowanie przeważali kajakarze. Najwięcej uczestników reprezentowało województwo warszawskie – 600 osób, na drugim miejscu znalazło się województwo krakowskie – 165 osób. Kolejne miejsca zajęły: pomorskie – 143 osoby i poznańskie – 135 osób. Najmniejszą reprezentację wystawiło województwo lwowskie – 10 osób⁷².

Spływ „Wisłą do Polskiego Morza” zorganizowany latem 1933 roku był więc największą tego typu imprezą wodną w Polsce. Nigdy wcześniej ani nigdy później nie udało się zgromadzić w jednym miejscu i w jednym czasie aż 1200 jednostek pływających, obsadzonych przez 2500 ludzi. To była wielka manifestacja patriotyzmu. Nic też dziwnego, że w sprawozdaniu końcowym imprezy znalazło się zdanie: „Tak liczny udział wioślarzy, kajakarzy i żeglarzy w spływie do morza świadczy o przywiązaniu do polskich rzek i polskiego morza”⁷³. Walory wychowawcze imprezy były zatem nie do przecenienia, i to zarówno w odniesieniu do tych, którzy podjęli trud podróży, jak i tych, którzy w gestach powitania i podziwu stali po obu stronach Wisły od Warszawy do Gdyni.

Taki sam wydźwięk ideowo-wychowawczy miała akcja sypania Kopca Józefa Piłsudskiego na Sowińcu, zorganizowana po śmierci Pierwszego Marszałka (12 maja 1935 roku).

Rzecz jasna, każda wycieczka przybywająca do Krakowa chciała też zobaczyć najważniejsze zabytki miasta. To była piękna lekcja solidarności społecznej, połączona z szansą zwiedzenia najpiękniejszych pamiątek kultury polskiej. Takich okazji w naszej historii było niewiele.

Podobny ideowo-wychowawczy cel przyświecał tzw. wycieczkom włościańskim. Zostały one zapoczątkowane już jesienią 1934 roku, kiedy to pojawiło się propagandowe hasło: „Włościanie nad morze”. Najwcześniej na to hasło zareagowało województwo wileńskie. 4 października 1934 roku na Dworcu Gdańskim w Warszawie powitano prawie tysięczną grupę mieszkańców wsi Wileńszczyzny. Po zwiedzeniu stolicy włościanie odwiedzili kolejne polskie miasta: Lwów, Katowice, Kraków, Poznań i Gdynię. Ogółem wycieczka trwała sześć dni i wymagała ogromnego wysiłku logistycznego. Włościanie kwaterowani i żywieni byli głównie w koszarach jednostek wojskowych. Akcja zwiedzania realizowana była w grupach po 60 osób. Odbyły się też uroczystości składania wieńców przy ważnych pomnikach, propagandowe przemarsze przez miasto i spotkania z prominentnymi ludźmi⁷⁴.

Największe nasilenie wycieczek włościańskich miało miejsce w 1936 roku. Warto w tym miejscu przytoczyć kilka tytułów zamieszczonych w polskich gazetach: *Masowe wycieczki*

⁷¹ W. Junosza, *Ze spływu przez Polskie Morze*, „Polska Zbrojna” 1933, 221, s. 7.

⁷² Ibidem.

⁷³ *Zakończenie wielkiego spływu przez Polskę do morza*, „Polska Zbrojna” 1933, 229, s. 7.

⁷⁴ CAW, Akta Biura Administracji Armii MSWojsk., sygn. I.300.54.239, Program i sprawozdania wycieczki włościańskiej z Wileńszczyzny, mającej miejsce w dniach 4–8 października 1934 roku.

włościańskie podnoszą poziom życia gospodarczego wsi („Głos Narodu” z 5 grudnia 1936 roku), *Pierwszy raz w życiu koleją – pierwszy raz w życiu w Warszawie* („Gazeta Lwowska” z 5 grudnia 1936 roku), *Masowe wycieczki włościan kresowych i górali po Polsce* („Kurier Środkowy” z 10 grudnia 1936 roku), *Wycieczki po Polsce zapoznają z krajem włościan i górali* („Polska Zachodnia” z 19 grudnia 1936 roku), *Wycieczki góralskie i włościan kresowych zwiedzają wzorowe gospodarstwa rolne* („Polska Zbrojna” z 6 stycznia 1937 roku), *Masowe wycieczki włościan po kraju – znakomitą propagandą idei państwowej* („Dziennik Białostocki” z 21 grudnia 1936 roku), *Trzeba zobaczyć, żeby uwierzyć – wpływ wycieczek włościańskich na kulturę i dobrobyt gospodarstw rolnych* („Dzień Dobry” z 21 grudnia 1936 roku).

Na początku 1937 roku pod auspicjami Ligi Popierania Turystyki funkcjonowało już specjalnie powołane Kierownictwo Propagandy Wycieczek Włościańskich. W czerwcu tego samego roku pięćsetosobowa grupa szlachty zagrodowej Małopolski Wschodniej zwiedziła Śląski Okręg Przemysłowy, Poznań, Gdynię i Warszawę. W 1937 roku stolica gościła również wielką wycieczkę Ziemi Brzeżańskiej. Po zrealizowaniu wyżej wymienionych przedsięwzięć na forum „Żołnierza Polskiego” napisano m.in.:

Co pewien czas na ulicach Warszawy, Krakowa, Gdyni widzimy w jakie-takie czwórki uszykowany tłum, zwolna ciągnący za przewodnikiem. Już pierwszy rzut oka upewnia nas, że uczestnicy tego pochodu są z prowincji, ze wsi. Zapytajcie skąd są, po co przyjechali? Odpowiedzą, że jest to wycieczka włościańska z ziem wschodnich, albo góralska, albo jeszcze szlachty podkarpackiej. A po co przyjechali? Też pytanie! Zobaczyć Polskę. Bo mamy w Polsce tysiące ludzi co nie widzieli kolei, dla których samochód jest równie osobliwością jak długoszyja żyrafa, którzy w swoim życiu nie wyruszyli dalej jak do powiatowego miasteczka. Państwo pomyślało o nich. Przy pomocy władz Ligi Popierania Turystyki postawiono zadanie udostępnienia poznania własnego kraju przez ludność najuboższą, nawet żyjącą na najniższym poziomie życia kulturalnego.

Początkowo marszruty wycieczek zostały opracowane w ten sposób, aby dać uczestnikom zasadnicze pojęcie o tym, jak wygląda Polska, jak postępuje rozbudowa jej najważniejszych ośrodków, jak wyglądają osobliwości naszego kraju, o których najwięcej się czyta w gazetach i słyszy przez radio. [...] Dzięki wycieczkom ciasny widnokrąg życia włościan, ograniczony do spraw własnej zagrody – rozszerza się. Polska staje się czymś zrozumiałym, przestaje być słowem, dźwiękiem, jest natomiast tym, czym chcemy ją wszyscy widzieć: wielką rzeczą, Rzeczpospolitą⁷⁵.

Wycieczki włościańskie cieszyły się też wielką popularnością w latach 1938–1939. Bardzo ważną rolę w systemie ich funkcjonowania odegrały wspomniane wcześniej pojęcia popularne. Ich pasażerowie mieli szansę uzyskania nawet 80% zniżki na przejazdy turystyczne.

⁷⁵ *Wycieczki włościańskie*, „Żołnierz Polski” 1937, 37, s. 505.

Warto też wspomnieć o innych masowych imprezach turystycznych. Zdaniem A. Bobkowskiego Święto Morza gromadziło corocznie 50 tys. widzów, Święto Gór 15–25 tys., Dni Krakowa – 25 tys., a Targi Zachodnie w Poznaniu i Targi Wschodnie we Lwowie po 30–40 tys. widzów⁷⁶. W dziedzinie turystyki pielgrzymkowej na pierwszym miejscu trzeba wymienić zorganizowany w 1932 roku jubileusz 550–lecia sanktuarium w Częstochowie, w którym uczestniczyło około 750 tys. osób⁷⁷.

Oczywiście większość uczestników masowych imprez turystycznych docierała do miejsc docelowych pociągami popularnymi. I tak w roku 1933 pociągi te przewiozły ponad 260 tys. turystów, w 1934 – 250 tys., w 1935 – 413 tys., w 1936 – 647 tys., w roku 1937 – 624 tys., a w roku 1938 – 805 tys. turystów⁷⁸. Masowej liczbie turystów sprzyjał też cennik podróżowania koleją. 25-osobowa zorganizowana grupa turystyczna otrzymywała 33% ulgi biletowej, 60-osobowa – 50% ulgi, 200-osobowa – 66% ulgi, a grupa ponad 500-osobowa – 75% ulgi w cenie biletów⁷⁹. Warto też w tym miejscu odnotować, że Ministerstwo Komunikacji bardzo wcześnie wprowadziło na polskie tory tzw. wagony campingowe. Turyści nazywali je „polskimi hotelami na szynach”⁸⁰. Z biegiem czasu na polskich torach pojawiły się też całe składy specjalnych pociągów turystycznych, w których oprócz wagonów „mieszkalno-sypialnych” były też wagony „łazienkowe”, „kuchенно-gastro-nomiczne”, „bagażowe”, a nawet „dancingowe”. Tego typu polskie innowacje turystyczne cieszyły się wielkim zainteresowaniem na międzynarodowej wystawie zorganizowanej latem 1937 roku w Paryżu⁸¹.

Jak wynika z zaprezentowanego przeglądu, masowe akcje turystyczne w latach 1932–1939 były ważnym elementem polityki państwa polskiego. Miały nie tylko jednoczyć naród wokół określonych ideałów obywatelskich, ale i umacniać patriotyzm oraz przywiązanie do własnych tradycji. Nigdy w historii Polski ranga ideowo-propagandowego oddziaływania na społeczeństwo przez turystykę nie była tak wysoka, jak w omawianym wyżej okresie. Od 1935 roku w ramach realizacji koncepcji „narodu pod bronią”⁸² dość powszechne było hasło: „każdy obywatel żołnierzem”. Poznawanie własnego kraju stanowiło ważny element tej maksymy⁸³. W tym czasie istniało niewątpliwie zjawisko „supremacji idei wojskowej”. Wojskowi ten stan rzeczy tłumaczyli zagrożeniem militarnym ze strony Niemiec⁸⁴.

Akcjom organizowania masowych wycieczek towarzyszyła wszechobecna propaganda, wykraczająca bardzo często daleko poza ramy tradycyjnie pojmowanej działalności turystyczno-krajoznawczej. W dużej mierze kładła ona nacisk na problematykę ideologiczną, narodową i militarną. W 1936 roku organizacje społeczne związane z propagandą

⁷⁶ A. Bobkowski, *Turystyka Rzeczypospolitej...*, op. cit., s. 101.

⁷⁷ A. Jackowski, *Pielgrzymki i turystyka religijna w Polsce*, Instytut Turystyki, Warszawa 1991, s. 51.

⁷⁸ A. Bobkowski, *Turystyka Rzeczypospolitej...*, op. cit., s. 101.

⁷⁹ A. Jackowski, *Pielgrzymki i turystyka religijna...*, op. cit., s. 51.

⁸⁰ *Nowy sposób propagowania turystyki przez PKP*, „Wiarus” 1933, 46, s. 1105.

⁸¹ *Wielki sukces kolejnictwa polskiego na wystawie paryskiej*, „Wiarus” 1937, 45, s. 1225.

⁸² J. Kęsik, *Naród pod bronią. Społeczeństwo w programie polskiej polityki wojskowej 1918–1939*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2005.

⁸³ *Każdy obywatel żołnierzem*, „Polska Zbrojna” 1936, 297, s. 6.

⁸⁴ *Supremacja idei wojskowej*, „Polska Zbrojna” 1937, 101, s. 5.

turystyczną istniały już we wszystkich polskich województwach. Bardzo ważną rolę w tym zakresie odgrywała też powołana do życia 12 czerwca 1935 roku Liga Popierania Turystyki. W jednym z oficjalnych dokumentów Ligi znalazł się następujący zapis: „Państwo używa turystyki do przysposobienia społeczeństwa pod wieloma względami politycznymi. Posiada bowiem ona olbrzymie znaczenie wychowawcze, pozwala zespolić mieszkańców różnych dzielnic, przekonać ich o rozległości kraju, o jego bogactwie i różnorodności kultury”⁸⁵. W innym miejscu tego dokumentu w kwestii wycieczek masowych odnotowano: „Powstaje niemal nowy typ przewozów organizacyjnych i manifestacyjnych, gdzie dominuje czasowo zbiorowa psychologia społeczna”⁸⁶. Oprócz realizacji oczywistych celów ideowo-politycznych Liga przyczyniła się też do aktywizacji działalności inwestycyjnej. Przy jej wydatnej pomocy udało się m.in. zbudować kolejki górskie na Kasprowy Wierch w Zakopanem i na Parkową Górę w Krynicy, hotele turystyczne w Gdyni, Siankach, Częstochowie, Augustowie i w innych polskich miejscowościach. Organizacja w latach 1935–1939 spożytkowała budżet w wysokości 6 mln zł⁸⁷.

W omawianym okresie miała też miejsce wielka akcja promocji turystycznej Karpat Wschodnich, polskiego morza i jezior augustowsko-suwalskich. Na ogół decyzje w tych kwestiach zapadały na szczeblach rządowych. Między innymi 29 czerwca 1933 roku w siedzibie PUWF i PW w Warszawie odbyła się konferencja z udziałem przedstawicieli kilku ministerstw i głównych polskich organizacji społecznych poświęcona rozwojowi turystyki w Karpatach Wschodnich. Pokłosiem tego spotkania było zorganizowanie w dniach 8–9 czerwca 1934 roku ogólnopolskiego zjazdu turystycznego w Jaremczu. W protokole końcowym znalazły się bardzo ambitne zapisy, takie jak: budowa nowych dróg, linii i stacji kolejowych a nawet... lotnisk⁸⁸.

Lata 1932–1939 przyniosły także ustawiczne próby ostatecznej polonizacji „środkami turystycznymi” Wileńszczyzny, Grodzieńszczyzny, Wołynia, Polesia, Huculszczyzny i... Zaolzia. Był to również czas największej w dwudziestolecium międzywojennym intensyfikacji działań na rzecz rozwoju turystyki zagranicznej i traktowania tego obszaru życia społecznego w kategoriach gospodarczych. Przy czym turystyka zagraniczna – podobnie jak inne zjawiska – w rozpatrywanym okresie zawierała bardzo dużo podtekstów politycznych. W jednym z oficjalnych dokumentów rządowych napisano: „Politycznie nie ma lepszego środka zbliżania narodów, jak stała i serdeczna wymiana turystyczna między krajami, które dopiero w pełni przez wzajemne poznanie mogą wzmocnić fundamenty budowane w zaciszach dyplomatycznych gabinetów”⁸⁹.

Aspektem gospodarczym polskiej turystyki zagranicznej najwięcej uwagi poświęcił Mieczysław Fularski. W swoich pracach eksponował korzyści ekonomiczne płynące

⁸⁵ *Dwa lata Ligi Popierania Turystyki. Sprawozdanie z działalności LPT za okres od 15.VI.1935 do 30.X.1937 roku*, Warszawa 1937, s. 12.

⁸⁶ *Ibidem*.

⁸⁷ A. Bobkowski, *Turystyka Rzeczypospolitej...*, op. cit., s. 102–104.

⁸⁸ M. Orłowicz, *Rozwój turystyki, uzdrowisk i lotnisk w Karpatach Wschodnich*, Ministerstwo Komunikacji, Warszawa 1934, s. 27–42.

⁸⁹ *Dwa lata Ligi Popierania Turystyki...*, op. cit., s. 8.

z rozwijania turystyki zagranicznej. Krytykował również bariery formalne ograniczające rozwój turystyki przyjazdowej do Polski. Między innymi w wyniku zbyt wysokich podatków w 1935 roku aż 70% polskich hoteli wykazało straty. Zwalczał on też polskie przywary związane z kiepską kulturą obsługi, bezzasadne żądanie napiwków itp.⁹⁰

Zakończenie

Na podstawie dotychczasowych rozważań – uwzględniając priorytety w polityce turystycznej państwa polskiego – w okresie międzywojennym można wyróżnić cztery dość jednorodne okresy czasowe charakteryzujące się określoną specyfiką i zbiorem transparentnych czynników społeczno-politycznych. Każdy okres cechował się sporą liczbą oczekiwań i wymiernych działań rządowych.

Charakterystyczne zjawiska w okresie pierwszym to: budowa centralnych i terenowych struktur organizacyjnych, tworzenie ogólnopolskich i regionalnych koncepcji rozwoju turystyki polskiej, wykorzystywanie działalności turystycznej do integracji i scalania społeczeństwa polskiego oraz organizowanie społecznego frontu turystyki.

W okresie drugim – nazwanym „krajoznawczo-oświatowym” – krajoznawstwo uznano za podstawę turystyki krajowej. Przez krajoznawstwo zamierzano osiągać cele oświatowe, w których miało dominować zdobywanie i poszerzanie wiedzy o kraju i jego regionach. Proces ten chciano postrzegać w kategoriach patriotyczno-obywatelskich. Był to okres ożywiania turystyki krajowej w różnych grupach środowiskowych poprzez organizację masowych wycieczek krajoznawczych. W tym czasie podniesiono też rangę problematyki ochrony przyrody i poziomu obsługi ruchu turystycznego. Kolejne charakterystyczne zjawiska tego okresu to:

- a) wprowadzenie wycieczek krajowych do programów nauczania szkół podstawowych i średnich;
- b) uruchomienie akcji opracowywania, wydawania i kolportowania przewodników, afiszy, plakatów i broszur krajoznawczych;
- c) powstawanie licznych ogólnopolskich i regionalnych organizacji krajoznawczych;
- d) podjęcie wysiłku na rzecz wyznaczania i znakowania szlaków i ścieżek turystycznych;
- e) realizacja ogólnopolskich akcji wycieczkowych pod hasłami: „Poznaj swój kraj” i „Chrońmy ojczystą przyrodę”.

Lata 1927–1932 to czas ogniskowania (centralizacji) procesu zarządzania turystyką i podjęcie próby zdynamizowania jej dotychczasowej działalności. Turystykę zaczęto postrzegać w kategoriach wychowawczego oddziaływania państwa na obywateli oraz szansy na poprawę stanu zdrowia społeczeństwa. Zaczęto też przywiązywać większą wagę do promocji turystycznej i uwzględniania w polityce rządu turystyki zagranicznej.

W tym czasie nastąpił radykalny wzrost nakładów państwa na rozbudowę infrastruktury turystycznej. Uruchomiona została też ogólnopolska akcja budowania i organizowania

⁹⁰ M. Fularski, *Aktualne problemy turystyki zagranicznej...*, op. cit., s. 62.

schronisk i domów wycieczkowych dla dzieci i młodzieży oraz środowiskowych domów wypoczynkowych w miejscowościach atrakcyjnych turystycznie.

Okres czwarty, nazwany „ideowo-propagandowym”, polegał na traktowaniu turystyki jako instrumentu polityczno-ideowego i propagandowym oddziaływaniu państwa na społeczeństwo. Charakterystyczne cechy tego okresu to:

- a) traktowanie turystyki zagranicznej na równi z turystyką krajową;
- b) wykorzystywanie turystyki do promowania Karpat Wschodnich i Kresów Wschodnich oraz pełnej polonizacji tych ziem;
- c) preferowanie modelu turystyki masowej i zorganizowanej oraz łączenie jej z problematyką działalności propagandowej;
- d) traktowanie turystyki jako szansy rozwijania tężyzny fizycznej narodu polskiego oraz wyodrębnienie rodzajów turystyki przydatnej w szkoleniu wojskowym.

Był to okres organizacji kolejowych, propagandowych rajdów turystycznych po Europie, licznych wycieczek włościąńskich, masowych imprez turystycznych o charakterze polityczno-propagandowym, takich jak: Święto Gór, Święto Huculszczyzny, Dni Krakowa, Święto Morza. Każdy z wyżej wyodrębnionych okresów czasowych miał swoją specyfikę, odrębne priorytety, zakładane cele i oczekiwania społeczne. Wszystkie jednak odegrały znaczącą rolę w procesie budowania jednolitej tożsamości narodowej i integracji społecznej.

Bibliografia

- Berg A., *Wycieczki krajoznawcze*, Książnica Harcerstwa i Kultury Fizycznej, Warszawa 1924.
- Bezdroża dzikiej turystyki*, „Przegląd Turystyczny” 1933, 1.
- Błądek Z., Tulbacki T., *Dzieje krajowego hotelarstwa (od zajazdu do współczesności)*, Albus–Paladium Architektki, Poznań–Warszawa 2003.
- Bobkowski A., *Turystyka Rzeczypospolitej (wspomnienia)*, „Problemy Turystyki” 1980, 3.
- Bogucki J., *Problemy kształcenia kadr w zakresie turystyki i rekreacji*, „Biuletyn Informacyjny Instytutu Turystyki” 1988, 3.
- Butowski L., *Organizacja turystyki w Polsce. Przegląd struktur*, Agencja Promocji Turystyki „Mart”, Warszawa 1998.
- Centralne Archiwum Wojskowe (CAW), Akta Biura Administracji Armii MSWojsk., sygn. I.300.54.239, *Program i sprawozdania wycieczki włościąńskiej z Wileńszczyzny, mającej miejsce w dniach 4–8 października 1934 roku*.
- CAW, Akta Gabinetu MSWojsk., sygn. I.300.1.523, Notatka Ministerstwa Komunikacji przesłana do Ministerstwa Spraw Wojskowych z dnia 10 kwietnia 1934 roku.
- CAW, Akta Państwowego Urzędu Wychowania Fizycznego i Przeposobienia Wojskowego, sygn. I.300.69.61, *Założenia programowe działalności turystyczno-krajoznawczej*.
- Chmiel A., *Turystyka w Polsce w latach 1945–1989*, Almamater Wyższa Szkoła Ekonomiczna, Warszawa 2007.
- Co zobaczymy na Powszechnej Wystawie Krajowej*, „Żołnierz Polski” 1928, 19.
- Dwa lata Ligi Popierania Turystyki. Sprawozdanie z działalności LPT za okres od 15.VI.1935 do 30.X.1937 roku*, Warszawa 1937.

- Filipowicz Z., *Zarys historii turystyki*, Zaoczne Studium Ekonomiki i Organizacji Turystyki, Wrocław 1963.
- Fularski M., *Aktualne problemy turystyki zagranicznej*, Prace Studium Turyzmu, Warszawa 1938.
- Fularski M., *Polska w międzynarodowym ruchu turystycznym*, Drukarnia S. Krakowskiego, Warszawa 1937.
- Fularski M., *Propaganda turystyki*, [b.n.w.], Warszawa 1939.
- Fularski M., *Turystyka jako dział gospodarki narodowej*, Polskie Biuro Podróży Orbis, Warszawa 1935.
- Fularski M., *Zagadnienie ruchu turystycznego*, Główna Księgarnia Wojskowa, Warszawa 1935.
- Gaj J., *Dzieje turystyki w Polsce*, Almamater Wyższa Szkoła Ekonomiczna, Warszawa 2006.
- Gaj J., *Zarys historii turystyki w Polsce XIX i XX wieku*, Wydawnictwo AWF, Poznań 2001.
- Gaj J., *Zarys historii turystyki w Polsce*, Wyższa Szkoła Ekonomiczna, Warszawa 2003.
- Goetel W., *Roboty w górach PTT w roku 1924 i program robót na rok 1925*, „Przegląd Turystyczny” 1925, 2.
- Górecki R., *Kształcenie kadr turystycznych na poziomie średnim*, „Biuletyn Informacyjny Instytutu Turystyki” 1988, 3.
- Grabowiecka K., *Turystyka i krajoznawstwo w szkole*, „Wychowanie Fizyczne i Higiena Szkolna” 1985, 10.
- Izydorczyk A., *Organizacja turystyki w Polsce*, Instytut Turystyki, Warszawa 1975.
- Jackowski A., *Pielgrzymki i turystyka religijna w Polsce*, Instytut Turystyki, Warszawa 1991.
- Janowski A., *Chrońmy ojczystą przyrodę*, [b.n.w.], Warszawa 1927.
- Jasieński H., Grabowski Z., *Dobre obyczaje turystyczne*, „Przegląd Turystyczny” 1933, 3.
- Junosza W., *Ze spływu przez Polskie Morze*, „Polska Zbrojna” 1933, 221.
- Karpiński K., *Jak organizować wycieczki*, Orbis, Warszawa 1938.
- Każdy obywatel żołnierzem*, „Polska Zbrojna” 1936, 297.
- Kęsik J., *Naród pod bronią. Społeczeństwo w programie polskiej polityki wojskowej 1918–1939*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2005.
- Krygowski W., *Dzieje Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego*, PTTK „Kraj”, Kraków 1988.
- Krygowski W., *Zarys dziejów polskiej turystyki górskiej*, Sport i Turystyka, Warszawa 1973.
- Kulczycki Z., *100 lat społecznej turystyki w Polsce*, Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze, Warszawa 1973.
- Kulczycki Z., *Zarys historii turystyki w Polsce*, Sport i Turystyka, Warszawa 1970.
- Leszczycki S., Mianowski H., *Potrzeby ruchu uzdrowiskowo-letniskowego w Karpatach Wschodnich*, Izba Przemysłowo-Handlowa, Kraków 1934.
- Łazarek R., *Systemy organizacyjne turystyki*, SGPiS, Warszawa 1967.
- Łobożewicz T., *Propedeutyka turystyki*, Wydawnictwo AWF, Warszawa 1997.
- Masiukiewicz P., *Organizacja turystyki w Polsce*, PTTK „Kraj”, Warszawa 1986.
- Nowy sposób propagowania turystyki przez PKP*, „Wiarus” 1933, 46.
- Odyniec W., *Z dziejów polskiej turystyki od XVI wieku do roku 1939*, Gdańsk 1993.
- O istocie krajoznawstwa*, „Więści Krajoznawcze i Turystyczne” 1934, 10–12.
- Orłowicz M., *Moje wspomnienia turystyczne*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków 1970.
- Orłowicz M., *Organizacja państwowej opieki nad turystyką w Polsce*, „Ziemia” 1926, 8.
- Orłowicz M., *Organizacja turystyki i sportu w Polsce*, „Roboty Publiczne” 1919, 5.
- Orłowicz M., *Organizacja turystyki w Polsce*, „Wychowanie Fizyczne” 1933, 10.

- Orłowicz M., *Rozwój turystyki, uzdrowisk i letnisk w Karpatach Wschodnich*, Ministerstwo Komunikacji, Warszawa 1934.
- Orłowicz M., *Rząd a turystyka*, „Przegląd Turystyczny” 1925, 1.
- Orłowicz M., *Turystyka w Polsce w 1921 roku*, „Ziemia” 1922, 3.
- Orłowicz M., *Wspomnienia*, maszynopis, Dział Rękopisów Biblioteki Narodowej, akc. 537 i 538.
- Orłowicz M., *Zadania turystyki polskiej*, „Turysta” 1927, 1–2.
- Osmólski W., *Wycieczki i ruch turystyczny młodzieży*, „Wychowanie Fizyczne” 1935, 3–4.
- Prażmowska-Ivanka W., *Wczasy ludzi miasta*, Instytut Spraw Społecznych, Warszawa 1937.
- Projekt ustawy o popieraniu turystyki*, przygotowany przez Komisję Międzyministerialną przy Ministerstwie Skarbu, Warszawa 1931.
- Przeclawski K., *Człowiek a turystyka. Zarys socjologii turystyki*, Albis, Kraków 1996.
- Przez Polskę do morza*, „Polska Zbrojna” 1933, 167.
- Reczek W., *Model organizacyjny turystyki w Polsce*, Sport i Turystyka, Warszawa 1977.
- Sprawozdanie Komisji Międzyministerialnej do zbadania zagadnień turystyki 1928–1931*, Warszawa 1931.
- Szatkowski H., *Turystyka młodzieży akademickiej*, „Przegląd Turystyczny” 1920, 2.
- Supremacja idei wojskowej*, „Polska Zbrojna” 1937, 101.
- Turystyka źródłem siły i zdrowia*, „Turysta” 1927, 5–6.
- Wielki wpływ do morza polskiego*, „Polska Zbrojna” 1933, 188.
- Wielki sukces kolejnictwa polskiego na wystawie paryskiej*, „Wiarus” 1937, 45.
- Wycieczki włościańskie*, „Żołnierz Polski” 1937, 37.
- Zagadnienie turystyczne w Polsce*, Broszura Ministerstwa Robót Publicznych, Warszawa 1932.
- Zakończenie wielkiego splotu przez Polskę do morza*, „Polska Zbrojna” 1933, 229.
- Zaruski M., *Na bezdrożach tatrzańskich*, [b.n.w.], Warszawa 1923.
- Związek Polskich Towarzystw Turystycznych*, „Przegląd Turystyczny” 1927, 5–6.

Streszczenie

Dotąd nie ukazało się żadne opracowanie naukowe w całości poświęcone problematyce polityki turystycznej okresu międzywojnia. O turystyce II Rzeczypospolitej Polskiej pisze się zazwyczaj „przy okazji” odnoszenia się do szeroko pojętej historii działalności turystycznej. Najlepiej opracowanym okresem historycznym są lata 1945–1989, ze wszelkimi ich konotacjami polityczno-propagandowymi. W niniejszym artykule podjęto próbę periodyzacji polityki turystycznej okresu międzywojennego, uwzględniając przede wszystkim zakładane cele pracy turystycznej i podejmowane przez Rząd Polski działania. W takich okolicznościach wyodrębniono okresy: a) organizacyjno-strukturalny (pionierski) w latach 1918–1924, b) krajoznawczo-oświatowy (1924–1927), c) wychowawczy (1927–1932), d) ideowo-propagandowy (1932–1939).

Słowa kluczowe: turystyka, krajoznawstwo, rekreacja, polityka, II Rzeczpospolita Polska

Abstract

To this days, no study has been published on the subject of tourism policy of the inter-war period. About the tourism of the Second Republic of Poland is usually written “by the way” referring to the broadly understood history of tourism activity. The best developed historical period is 1945–1989,

with all their political and propaganda connotations. In this article an attempt was made to periodify the tourism policy of the interwar period – taking into account the assumed objectives of tourism works and the actions taken by the Polish Government. In such circumstances, the following periods were distinguished: a) organizational and structural period (pioneering) concluded between 1918–1924, b) period of touring-educational (1924–1927), c) educational period (1927–1932), d) ideological-propaganda period (1932–1939).

Keywords: tourism, touring, recreation, politics, Second Republic of Poland

NOTKA O AUTORZE

Dr hab. Stanisław Piekarski, jest absolwentem Uniwersytetu Warszawskiego, profesorem stołecznej Akademii Wychowania Fizycznego Józefa Piłsudskiego. Działalność badawczo-publicystyczną ogniskuje wokół problematyki kultury i turystyki, ze szczególnym uwzględnieniem okresu międzywojennego. W jego dorobku znajduje się trzynaście monografii i około stu pięćdziesięciu artykułów naukowych.